

Besætning, Bonderskifternes Bo og Formue m. m. udtrykt i Gennemsnit pr. Tønde Hartkorn, vilde man lettere kunne drage Sammenligninger med Forholdene paa andre Godser. Ogsaa Jordpriserne og Indfæstningens Størrelse burde opgives overalt pr. Tønde Hartkorn, eller for Husene pr. Fag og Skæppe Land, hvor disse Størrelser kendes. Det er uheldigt, at de to Jordpriser der opgives, ved Erhvervelsen og ved Afhændelsen af Bøndergodset ikke let lader sig sammenligne: 1661 gives 60 Rdl. pr. Td. Hartkorn, 1814 knap 290 Rdl.; men er det Courant eller Sølvværdi? Formentlig Courant?

I Sammenligning med de virkelig værdifulde nye Oplysninger, Værket giver, betyder disse Indvendinger intet. Forf. giver et saa fyldigt Kildehenvisningsapparat, at Brugeren overalt let vil kunne supplere saadanne Smaating fra Kilden. Meget værdifuldt er ogsaa det 3-dobbelte Register, Person-, Sted- og Sagregister.

Forf. har med sin Bog ikke blot rejst Københavns Magistrat som Godsadministrator et smukt Minde, men tillige sat en ny og værdifuld Godshistorie til Rækken, der indledes med Brasch: Vemmetofte, Rasmussen: Gisselfeld og Christensen: Hørsholm. Selvom han ikke naar de tre Herrer som praktisk Landøkonom, saa overgaar han dem ved sin almenhistoriske Indsigt.

Svend Aakjær.

**Chr. Elling: Holmens Bygningshistorie 1680—1770.
København 1933.**

Denne Bog er ganske vist ikke et Led i Konkurrencen om at skrive den tykkeste Doktordisputats¹; — ret som om det drejede sig om et Kvantitetsproblem; — men den sætter paa den anden Side Rekord med Hensyn til Formatet, der nærmer sig stærkt til, hvad der for ikke saa mange Aar siden ansaas for passende Størrelse for en respektabel Provinsavis. At dette var overflødigt af tekniske Hensyn, turde fremgaa af, at ingen af de i Bogen meddelte Planer fylder en hel Side, og at selv de største af dem er offentliggjorte i Kommandør Schultz' samtidig udkomne Værk »Den danske Marine 1814—1848«, der i Format kun er $\frac{2}{3}$ af Doktorandens Bog. Det er altsaa her Videnskaben uvedkommende Hensyn, der har gjort sig gældende, og det maa tilskrives de samme uheldige Forhold, at Noteapparatet er anbragt bag i Bogen, hvad der gør Benyttelsen mere end sædvanlig besværlig.

¹ Anmeldelsen har oprindelig været Oppositionsindlæg fra Forsvarshandlingen 16. Febr. 1933.

Endelig havde det været ønskeligt, om der i Værket havde været leveret en samlet Fortegnelse over benyttet trykt Litteratur og Arkivalier. Alle tre Ulemper forklares naturligt ud fra, at Disputatsen fremtræder som et Led i et større Hele til et andet Formaål, og at det ikke fra første Færd har været Doktorandens Hensigt at benytte det paagældende Afsnit til Forsvar for Doktorgraden. Men det medfører altid visse Ulemper saaledes at ville slaa to Fluor med eet Smæk.

Naar Talen er om det Ydre, maa tillige Billedstoffet nævnes. Det er vel valgt og smukt udført; ogsaa fra et videnskabeligt Synspunkt betegner det et værdifuldt Tillæg til Bogen¹. Lidt anderledes staar det til med de talrige Planer. Flere af disse er desværre slet reproducerede. Det gælder om saa vigtige Stykker som S. 49 (Kort over Holmen og en Del af København ca. 1735), S. 47 (Suhms Projekt), ja endog S. 65 (Helhedsplanen af 1740). F. Ex. er Signaturerne med Suhms Haand S. 47 næsten ulæselige. Heldigvis findes de samme Kort (dog ikke Suhms) gengivne paa en langt mere tilfredsstillende Maade i Schultz' Bog p. 103, 156, 164—65. Den der paa disse Punkter vil arbejde med Bogen, maa altsaa have Schultz ved Siden eller gaa til Originalerne.

Bogen bærer ogsaa Spor af hastig Udarbejdelse. Bortses fra Trykfejl, hvoraf Forf. selv har rettet nogle, tales der allerede i Forordet om »Hukkens Anlæggelse«, men Hokken betegner, som Christian V siger, »Dybet ved Toldboden«, og her er altsaa i Virkeligheden Tale om Anlægget af en Ø i Hokken til Skibenes Kolhaling og Udrustning og om H.s Indhegning.

Værre er det fat paa S. 24 i sidste Stykkes Begyndelse, hvor Forf. gengiver Spans Forslag 6. Sept. 1690 om en Beddings Anlæg til Dels uden for Nyholm: »paa det at Skibene ikke skulde falde saa kort under i Afløbningen og støde Hilingen af«. »Hilingen« forklares her af Forf. som »Kølen«, skønt »Hilling« nogle Linjer højere oppe er blevet defineret som »Slæbested«. Er det det dobbelte l, som giver det en ny Betydning? Men der staar ikke »falde under«, men »falde neder«, og i Stedet for »Hilingen« »Gillingen«, nl. den indhulede Del under Skibets Agterspejl.

I sidste Tilfælde er der maaske snarere end Skødesløshed Tale om svigtende Forudsætninger i historisk Teknik. Mistanken herom bestyrkes, naar man ser paa Referatet af et af de vigtigste Dokumenter, hvorpaa Bogen overhovedet bygger:

¹ Uheldigvis er ikke medtaget de i Nationalmuseet gemte Prospekter fra 1749 af Rach og Eegberg, der fremstiller Bygningerne paa Gammelholm ud mod Holmens Kanal (Størrestræde), især Hovedmagasinet (Schultz II, 98 f. og 114).

Judichærs Forslag af 21. Oktbr. 1720 om Forlæggelsen af den hele Flaadebasis fra Gammelholm til Nyholm (S. 34 f.). Der er her paa mindre end 1½ Side 14 Fejl, enkelte kedelige; de vidner om, at Palæograf er Forf. ikke.

Bogens Formaal er ifølge Forordet at give en historisk Fremstilling af Søetatens almindelige Byggepolitik. Forf. erklærer, at »Projekter [derfor] faar lige Værd med Monumenter«. Dette er rigtigt, men hvorfor hedder det saa højere oppe paa samme Side, at »den historiske Undersøgelse maa koncentrere sig om de bevarede Monumenter«? Hvis dette var Tilfældet, maatte man jo rive Arsenalet, Hovedvagten og Kranen m. m. ud af deres historiske Forbindelse, hvad der jo heldigvis heller ikke sker. Forfatteren lover dernæst at ville fremstille »de ydre Betingelser for ethvert Arbejde, ja endog at ville give den politiske Baggrund derfor«; paa det sidste Punkt i hvert Fald faar vi meget lidt at høre, og mange vigtige Omstændigheder forbigaas. Han lover endelig at ville behandle »ethvert større Byggeforetagende«, ganske vist Fæstningsværkerne kun i Hovedtrækkene, men han overser, at foruden de over Jordens Overflade og Vandskorpen ragende Arbejder er der Tale om en Række Ingeniørarbejder af forberedende Natur, som er nødvendige for at give det fuldstændige Billede. Endelig er Spørgsmaalet om Flaadens Vækst saa nøje forbundet med Udviklingen af dens Basis, at det er nødvendigt at fremholde i det mindste Hovedtrækkene i den første og dens Samspil med Bygningspolitiken og Bygningshistorien.

Værket er derfor i Virkeligheden en Torso. Man ser det klart, naar man sammenholder det med det samtidigt fremkomne Skrift af Kommandør J. H. Schultz, som for Bygningsværkernes Vedkommende gaar langt længere tilbage, end Titlen lover, og som behandler de mange forskellige Sider ligeligt. Det er den arkitekturhistoriske Side, Dr. Elling alene har behandlet. Paa den anden Side maa det anerkendes, at Forf. ikke har holdt sig til den Del alene, der er »Kunst« i Ordets egentlige Forstand, saaledes som et tidligere Slægtled formodentlig vilde have gjort det; altsaa de gamle Krudttaarne (der forøvrigt ikke har noget med Søetaten at gøre, men hører til Hærens Befæstningsvæsen, og derfor burde have været udelukket), Gammelholms Hovedmagasin og de førnævnte Bygninger. Men Holmens Arkitekturhistorie er kun en Del af Holmens Bygningshistorie, og denne atter kun en Del af Holmens Historie, der er et ubrydeligt Hele.

Ogsaa i en anden Henseende kan man kritisere Arbejdets Plan. Lad gaa, at det begynder med 1680, som virkelig danner

Epoke i Holmens Historie, da første Gang Tanken om Flaadens Forlægning bort fra Bremerholms Kyst og Nyholms Anlæg dukker op. Men et Overblik over Anlæggene paa Gammelholm (Bremerholm) før dette Tidspunkt vilde dog have dannet en naturlig Indledning dertil. Den savnes især, naar de her senere opstaaede Bygninger skildres. Værre er det, at Forf. gaar udenfor den rimelige Grænse, som det københavnske Flaadeleje danner, og medtager Christiansø, men ikke Frederikshavn (Fladstrand) eller de samtidige Anlæg i Norge; i d. 18de Aarhundrede skildres Nivaa og Frederiksværn i Norge, men ikke Glückstadt. Der er her en Vaklen, som overrasker. Er Grunden ikke, at den kunsthistoriske Interesse for »de bevarede Monumenter« til syvende og sidst har været afgørende for Forf., baade naar Christiansø og Krudttaarnene i Carls og Vilhelms Bastioner skulde med i Bogen?

Hvorledes er nu den Opgave løst, som Forf. har stillet sig?

De to Tapper, hvorpaa Bogen hænger, er Aarene 1720 og 1740 og de dermed forbundne Navne Ole Judichær og Fr. Danne-skjold-Samsøe. Disse to Mænd staar som de geniale Fornyere i Forfaldsperioder, den ene af dem bygger videre paa den andens Værk, og Resultatet bliver helstøbt, nemlig de planmæssige Anlæg, som begrænser »Flaadens Leje« mod Øst, og som i Tidens Løb drager hele Flaadens Basis bort fra Sjællands Kyst ud til nyskabte Øer i Havnen og derved ogsaa aabner Vejen til Gammelholmskvarterets Indlemmelse i Hovedstaden. Alt hvad disse to Mænd har villet, naaes dog ikke, det gælder navnlig ikke om det nye Nyboder, »Matrosbyen«, som skulde have været lagt ind i Christianshavns Volds uhyre Bue, og som ved sin aksefaste Opbygning staar som det interessanteste Projekt i Danmarks Byplanhistorie.

Men de to Mænd arbejder paa en lang Linie, som begynder, da Christian V 1680 personlig afmærkede det nye Flaadeleje, og da han 1689 nedskrev Ordene om »en Opfyldning bag Flaaden til Skibenes Kølhaling og Udrustning«. Da skabtes mod Nord »Nyholm«, næsten 50 Aar senere opstod længst i Syd »Arsenaløen« ved Siden af »Møtzmands Plads«, og Holmens senere Historie handler om, hvorledes Forbindelsen dannedes mellem disse to Punkter.

Men hvorledes er det muligt at skrive Holmens Bygningshistorie uden paa Baggrund af Hovedlinjerne i Flaadens Udvikling og Finansernes Stilling i Løbet af denne Tid? For Flaadens Betydning havde man i Datidens Stat et vaagent Blik; af den afgang det dels, om man skulde kunne leve i Tryghed

for et Anfald af Arvefjenden, særlig paa Norge, dels om Handelsskibene under europæiske Forviklinger skulde kunne sejle »som under den dybeste Fred«. Men til at vedligeholde Flaaden og hermed ogsaa de Bygninger, der dannede dens Basis, krævedes der Penge. Man havde dem ikke. Under den urolige Periode fra 1680 (da vor Bog begynder) til 1689 maatte Regeringen aarligt ofre 470.000 Rdlr. paa Marinen, men i de sidste 10 Aar af Kongens Regering fik den kun godt og vel 300.000, skønt Christian V havde lovet de Deputerede ved Søetaten 450.000¹. Forholdene blev usle, og Jammerskrigene fra Flaadens Bestyrelse hyppige. Det er dette økonomiske Moment, Forf. i langt stærkere Grad burde have peget paa som Aarsagen til, at der ikke blev noget af Kongens Programudtalelse af 1696 (S. 26): »Kunde Udtaklingen ske af hele Flaaden udi Hocken eller uden for, dog inden [for] Bommen«. Det er det, som Forf. med Grund betegner som »det første store Program for Holmens Udvikling«.

Under Frederik IV var Forholdet ganske det samme, saa længe »den store nordiske Krig« rasede, indtil 1720. Udgiften til Marinen steg nok, men den kom naturligvis udelukkende Skibene og Materiellet, ikke Bygningerne til Gode. Paa Nyholm skete overhovedet intet i Retning af Nybygning. Saa kommer endelig den varige Fred 1720 og samtidig med den Judichærs store Projekt til Anlæggene ved Flaadens Leje. Hvorfor blev det ikke udført?

Grundene var dels økonomiske, dels politiske. Statsgælden var 1720 6 Mill. (foruden Seddelgælden). Kongen satte hele sin Energi ind paa at betale af paa den, hvad der ogsaa lykkedes. Flaadeudgifterne sænkedes, først til mellem $\frac{3}{4}$ og $\frac{1}{2}$ Mill., senere under det sidstnævnte Beløb. Der blev ikke bygget kostbare nye Bygninger, ja ikke en Gang Skibe. I Stedet for reparerede man de gamle, og man betalte Lønrestancer. Flaaden skrumpede ind. Fra Peter den Stores Død 1725 truede Russerne med Krig; Marineministeren (Gabel) havde lovet at stille 18 udrustede Linjeskibe i første Omgang, 10 i anden, det blev i Virkeligheden kun til 8—9, oven i Købet slet udrustede. En engelsk Flaade maatte komme os til Hjælp. Gabel styrtedes, beskyldt for Bestikkelser; den virkelige Grund var, at han tilhørte det anti-engelske Parti². Han trak Judichær med sig i sit Fald. Dennes Projekt blev aldrig udført.

Men derfor er det alligevel med Rette, det spiller en fremtrædende Rolle i Bogen. Som Indledning til det omtales Judichærs

¹ Christiansen II, 923 f.

² Holm 1720—30, 337.

Skrivelse til Gabel ¹⁶/₁ 1720 (Side 33). Men heri siger han ogsaa (hvad Forf. forbigaar): »Jeg tacker tienslig for Communicationen af *Inddeelingen paa de 30 Compagnier* og er hiertelig glad, at det er kommen dertil, at Hans Kgl. Majestæt har gjort saa naadig Reflexion paa sin Sioe-Etat, at Stocken af Matrooserne ved de 30 Compagnier er forøget, i den Sted andre har villet haft dem reducered«; vigtige Ord, da de forklarer, hvorfor »Matrosbyen« kommer til at spille en Rolle i hans Projekt¹. Vender vi os til selve Projektet af 21. Okt. (S. 33 ff.), er det ikke helt rigtigt, naar Forf. mener, at Judichær skulde ville flytte alle Gammelholms Bygninger over til Nyholm (S. 18). Han siger ganske vist: »at den gl. Holm med tiden kan casseris og blive lagt til Byen«, men han tilføjer: »og General oplags og Punt Cammers indrettelse«. Da »Pundkammer« ifølge Kalkar betyder »Forraadskammer«, tænker han altsaa her paa det Hovedmagasin paa Gammelholm, der rejste sig i 1738 o. flg. Aar.

Judichær var Skibsbygger, han havde studeret Skibsbygning i Udlandet 1706—08, men han var ikke Ingeniør, og endnu mindre Arkitekt. Det er værdt at pege derpaa, fordi dette viser, at en Skibskonstruktør ogsaa var i Stand til (med Bistand?) at udkaste ikke blot en Plan til Holmens Bebyggelse, men ogsaa en Byplan (Matrosbyen).

Judichær vil heller ikke i sin første »Brouillon« af 21. Okt. flytte Administrationsbygningerne over til Nyholm, som Forf. mener S. 37. Hvorledes skulde t. Eks. Generalkommissariatets nyopførte Bygning i Størrestræde (som er omtalt S. 30—31) kunne nedlægges? I sit første Projekt opfører han af Embedsboliger kun Holmens Admirals Hus paa Nyholm. Det vigtigste er for ham, som i 1696 for Christian V, at »Flaaden bliver oplagt inden [for] Fortifikationen«. I den Anledning finder Uddybning af Hukken Sted til 22 Fod og paa Nyholm skal der bygges 6 Divisions Magasiner, Generalmagasinet til Tovværk, Værksteder m. m. Det store nye er Søjhuset, som burde have været stærkere fremhævet af Forf. Dette betyder jo, at J. i 1720 vil gennemføre den Adskillelse mellem Hærens og Flaadens Bevæbning, som først indtraf 1739, og da ved den sidstes Overførelse til Motzmands Plads og Arsenaløen. Saa er der »Matrosbyen«, den naturlige Konsekvens af, at »Stocken af Matrooserne ved de 30 Compagnier er forøget« (se ovenfor). Men er den en helt ny Tanke? Ser man paa Præsident Resens bekendte fantasifulde

¹ Han omtaler heri ogsaa »Inddeelingen af Orlog-Skibene ... udi 6 Divisioner«, mens man efter S. 33 maa tro, at dette først kommer frem ved Kongens Ordre ²⁷/₄.

Plan over København fra 1674, finder man her i Hukken et helt regelmæssigt Kvarter med Gadenavne hentede fra Dyreverdenen ligesom i Nyboder, kun her fra Fiskenes Rige (Flyndergade, Kullergade, Sildegade, Krebsegade o. s. v.), og Flaaden er oplagt paa Strømmen mellem dette Kvarter og St. Annæ Kvarter. Overensstemmelsen kunde tyde paa, at man allerede den Gang har tænkt sig et Appendiks til Nyboder opstaa herovre.

Judichærs Plan af 1720 har sin store Interesse som et nødvendigt Led til Forstaaelse af den senere »Helhedsplan af 1740«. Indeholder denne i Virkeligheden noget nyt, som ikke var forudsat hos dens Forgænger? Planen af 1720 er jo desuden aksefast, svinger endda om to Akser i Modsætning til Planen af 1740. Ogsaa kunsthistorisk set er den altsaa af betydelig Interesse.

Det blev Christian VI.s Tid, som skulde se Frugten modnes. Det er dog først efter Danneskjolds Ansættelse som Over-Sekretær 1735 og Suhms Udnævnelse til Holmens Chef samme Aar, det bliver til Alvor. Indtil 1738 samler Danneskjolds Opmærksomhed sig om Dokken. Men fra dette Aar tages der atter fat paa Nyholm og de dermed forbundne Holme.

Hvad er Aarsagen? Ogsaa her vil det, som ved Frederik IV, lønne sig at se paa den politiske og økonomiske Baggrund. Det var kun i sine første Aar, Christian VI fulgte sin Faders Eksempel: at samle sig om Afbetaling paa Statsgælden. Under saadanne Forhold kunde der ikke bygges stort, og det skete heller ikke. Udadtil var vi desuden betryggede ved en Alliance med Rusland (af 1732) og Forbund med Sverige og England (af 1734). Med den sidste Stat udløb imidlertid Alliancen 1737, og straks efter blev Forholdet mellem de to Stater stærkt tilspidset ved »den steinhorstske Sag« 1738. Den 9de April samme Aar indgiver Holmens Chef Suhm Forslag om »Flaadens Forlegning fra Hokken ud paa Strømmen«, en Foranstaltning, som de høje Herrer betegner som »een Forandring af stoor Vigtighed«, hvorom man derfor ønskede at høre Fabrikmestrenes, Ekvipagemesterens samt kyndige Skipperes Mening. Forf. har næppe kendt dette Dokument. (Breve til Adm. Suhm 1735—60: Holmens Chefs Ark.). Aaret efter, 30. Sept. 1739, befaler Kongen ham at anbringe 4 Duc d'Alber paa hver Side af det uddybede Løb »paa den af dig proponerede Maade«. (Kgl. Ordre og Komm. til Suhm 1735—42). Det er paa samme Tid, Danneskjold fremsætter sin Plan om Søartilleriets Udløsning af det gl. Tøjhus og Overførelse til Motzmands Plads tæt nord for Christianshavn, for at man under »en pressant Armatur« kunde udruste Flaaden hurtigere. Er det urimeligt at sætte disse to Forslag i Forbindelse med den politiske Si-

tuation? I Virkeligheden er det 1738, ikke 1740, som er Vendepunktet i Holmens Bygningshistorie, hvilket tilsløres ved den stærkt fremskudte Plads, som »Helhedsplanen« har faaet i Bogen. Særlig uheldigt er det, at Arsenalets Historie, som betinger »Helhedsplanen«, skildres efter denne, i Stedet for forud, hvorved den historiske Linje brydes, og Suhms Betydning tilsløres.

Ogsaa for Arsenalets Udvikling er imidlertid, som Forf. selv viser, Suhms Betydning stor. Det er ham, der af Rumhensyn 1739 faar Ideen til en Udvidelse af Motzmands Plads og til en ny Plads øst derfor (se Bogens S. 79). Derimod har Forf. ikke Ret, naar han (S. 79 L. 6 f. n.) hævder, at det straks var Tanken at bygge Arsenal paa denne nye Ø. I sine Noter til »Helhedsplanen«¹ taler Suhm om »Modsmans plads Eller Sø Etatens Arsenal« i Modsætning til »den Øh, som er alt i arbeyd, hvor der kand staa de behøvende bøgninger til raperterne«; d. 8. Aug. samme Aar gaar Generalkommissariatets Forestilling til Kongen ud paa, at Arsenal et skal ligge paa Motzmands Plads, hvilket bifaldes. Det var først 1742, da Striden aabenbart er ulmende mellem Danneskjold og Suhm, at den første faar Generalkommissariatets Forestilling om det nye Søjhus underkastet visse bygningsmæssige Ændringer og desuden Bygningen flyttet til Øen bag ved Motzmands Plads (se Side 80). Her fremtræder derfor Arsenal et paa de senere Planer (S. 65 og 66).

»Den steinhorstske Sag« 1738 førte ikke til Krig. Aaret efter fornyede Danmark oven i Købet sit Forbund med England af 1734 paa 3 Aar. Men samtidig forberedtes en hel Omlægning af vor Udenrigspolitik ved en Tilnærmelse til Frankrig. Allerede ved Nytaarstid 1740 var der Aftaler mellem de to Stater om et dansk-fransk Forbund med gode Subsidier til os, saa snart Alliancen med England udløb. Dette var meget imod Danneskjolds Ønsker, som var engelsksindet. Dette samme galdt om Førsteministeren Rosenkrantz, der derfor maatte tage sin Afsked. Vi var altsaa atter i et skævt Forhold til England, foruden at Forholdene ved Østersøen tegnede meget uroligt (Sveriges Krig mod Rusland). Det var under denne Situation, den af Forf. benævnte »Helhedsplan«, »den Danneskjoldske dessein« fremkom. Der kan vel ikke være Tvivl om, at der er en indre Forbindelse dermed. Naar vi er Venner med England, kan vi lade Flaaden forfalde, og derfor blev der ingen Ting af Judichærs Helhedsplan. Naar vi er Uvenner med England, maa vi ruste til Søs, og saa kommer ogsaa straks Planerne med Holmen frem, baade 1738 og 1740.

¹ Forøvrigt allerede 3/4 1738 (Schultz II, 162).

Hvem har Æren for Helhedsplanen af 1740, der er Centrum i hele den foreliggende Bog? For Forf. er Projektet Danneskiolds (S. 63)¹, selv om han søger den »kunstnerisk ansvarlige« i en eller anden Ingeniørofficer, f. Eks. v. Ötken (Häusser og Scheel nævnes ogsaa som Muligheder (S. 67)). »Projektet som Helhed« tilskrives »et Samarbejde mellem Danneskiold, Suhm og maaske en eller flere Ingeniørofficerer« (S. 69). At Suhm skulde have haft nogen Hovedandel deri, bestrides; Hovedargumentet er, at han i en tidligere Plan (gengivet S. 47) havde vist »mangelnde Sans for arkitektonisk Disciplin« (S. 67). »Vel ligger der 12 Aar mellem de to Arbejder, men da Suhm i 1726² dog var en Mand paa 40 Aar, kan det førstnævnte Projekts Svagheder ikke skrives paa Umodenhedens Regning, men maa alene skyldes svigtende Evner« (S. 70). Der er hertil at sige: Først, at vi intet véd om, fra hvilket Tidspunkt Suhms første Plan skriver sig, og at den kan være meget ældre end 1726 (1727). Dernæst, at Helhedsplanens Henførelse til Suhm ikke behøver at medføre, at han skulde have været »Byplankunstner«; han kan jo lige saa godt som Danneskiold have taget en saadan »kunstnerisk ansvarlig« Person med paa Raad.

Kommandør J. H. Schultz, der er enig med Forf. i at betragte »Helhedsplanen af 1740« som »et af de interessanteste Dokumenter i den danske Marines Historie« paa Grund af dens »Stor-slaaethed« og »Forudseenhed«³, anser »Danneskiolds dessein« som et Fællesarbejde, idet det er Suhm, der formentlig har fattet Planen til Flaadens Forlægning og Arsenalets Opførelse paa Øen bag Motzmands Plads (dette sidste er, som vi har set, urigtigt), mens Danneskiold har stillet Forslag om Takkelagehusene og Matrosbyen. Efter Forhandling mellem de to Mænd om Forslagets nærmere Udformning indsender Suhm hele Projektet d. 22. Jan. 1740, Admiralitetet behandler det d. 2. Maj, og den kgl. Resolution om dets Udførelse falder d. 6te i samme Maaned.

Danneskiold eller Suhm? Noget Bevis for Paterniteten kan man ikke søge i Titlen »Danneskiolds Dessein« saa lidt som i Ordene »de Tillischske Sprogreskripter«, der som bekendt dog er affattede af Regensburg. Materiale til Besvarelse af Spørgsmaalet kan ikke findes i Datiden, da vi ikke har Projektet af 22. Jan. bevaret (herom mere nedenfor), men en Menneskealder senere definerede Suhms Søn, den bekendte Historiker, Forholdet

¹ Jfr. S. 68: »den idérige Marineminister« og S. 71: »D. S.s stortænkte Planer«.

² S. 67 henføres Suhms Plan til 1727.

³ Schultz II, 169.

mellem de to Mænd med følgende Ord, der falder godt sammen med Kommandør Schultz' Opfattelse: »Min Fader kiendte Flaadens og Holmens indvortes Tilstand paa det nøieste, og var i Stand til at danne og forelægge Udkast til de nødvendige Indretninger og Forandringer, men Greven havde formedelst sine store Indsigter og sit patriotiske Sindelav ligeledes Evne til at udvirke Bifald og Understøttelse ved Hoffet«¹. Den unge Suhm var 12 Aar gammel, da »Helhedsplanen« fremkom; han tilbragte, mens Faderen var i Embede, Aarene fra sit 7de til sit 23de Aar sammen med ham og har utvivlsomt ofte af ham hørt om disse Aars Begivenheder. Han har endelig nedskrevet ovenstaaende i en Alder af 36 Aar, saa der er næppe Grund til at antage, at hans Erindring paa Grund af Alder skulde være bleven forvansket, og hans Oplysning om, hvilke Bygninger der i denne Tid blev opført, stemmer da ogsaa fortræffelig med, hvad vi andet Steds fra véd (Arsenalet, Kranerne, Indretningerne paa Reberbanen og Hovedmagasinet).

Jeg mener derfor, at Suhm er bleven altfor stedmoderligt behandlet af Forf., naar Talen er om hans Andel i Helhedsplanen af 1740. Han har i Virkeligheden en større Andel deri end Danneskjold. Men hermed er Spørgsmaalet om dette vigtige Projekt ikke løst. Det maa beklages, at Forf. S. 63 gaar saa let hen over Vanskelighederne, at man ikke en Gang faar Klarhed over, hvilket Materiale der forefindes til Problemets Besvarelse.

Det er i Virkeligheden magert. I Danneskjolds efterladte Papirer findes der et anonymt og udateret (men med Aarstallet 1739 forsynet) »Allerunderdanigst Forslag til en helt ny Indretning af Holmen« forsynet med Littreninger, der henviser til et nu tabt Kort, og i Randen af dette har Suhm sammentrukket de vidtløftige Punkter i Forslaget til korte Beskrivelser, der ved Numre henviser til en anden, ligeledes tabt Plan. Vi har altsaa to Tekster, men uden de nødvendige Planer til Forstaaelse, og som en Slags Erstatning er der bevaret to Planer fra en noget senere Tid, den ene udateret, men fra Aarene mellem 1742 og 1745 (Side 66)², den anden approberet af Christian VI 29. Jan. 1745. Det er altsaa paa Grundlag af to Tekster uden Kort og to Kort uden Tekster, at Helhedsplanen af 1740 skal rekonstrueres og studeres, og dette kan meget vel gøres, som Forf.

¹ Saml. Skr. X, 9.

² Dette ses af, at Arsenallet her er anbragt paa Øen bag Motzmands Plads, og at der paa den anden Side er anbragt 38 Skibe i Flaadens Leje, thi 1745 reduceredes Tallet til 30 (Garde: Efterretn. III, 286).

har vist det¹. Men Hovedspørgsmaalet er: Hvem er Forf. til det udaterede og anonyme Forslag af 1739, der giver Stødet til hele Problemets Oprulning?

Da den medfølgende Plan er gaaet tabt, kan vi ikke se, om Forf. har haft kunstnerisk Ballast som Arkitekt eller Ingeniør, men af Teksten vil man nærmest slutte det modsatte. Forslaget viser derimod nøje Kendskab til Holmens Forhold og speciel Interesse for Skibene. Dette indicerer en særlig skibskyndig Forfatter. Forfatteren er indfødt dansk; dette fremgaar af hans Sprog; og den store Bredde i Fremstillingen, der jo har foranlediget Suhm til at sammendrage og simplificere den, synes at antyde en ældre Mand. Navnlig i Slutningen af Forslaget er der en Varme og Aabenhed, som virker tiltalende. Om man af Anonymiteten tør slutte, at han har foretrukket ikke at faa sit Navn frem, maa staa hen.

Saa meget om de indre Kendemærker. Da Forslaget synes at foreligge i en Skrivers Renskrift, kan det ikke nytte at sammenligne Haandskriften med kendte Mænds fra Datiden. Derimod er Ortografien mærkelig og særpræget. Lange Vokaler betegnes ved Bogstavfordobling (een, liige, Huuse), og ogsaa Konsonanter fordobles gerne (effter), særlig i Udlyd (dett, denn). Til Gengæld skrives de ofte enkelte, hvor vi nu har dem dobbelte (saadane, forglemelse). æ-Lyden skrives e (ferdige, tvers). For v skrives f (Efne), for v u (hafue) og for j y (høy). Desuden fremhæves et betydningsfuldt Ord tit ved stort Begyndelsesbogstav, selv om det staar midt inde i en Sætning og ikke er et Substantiv o. s. v.

Dette er ganske den samme Ortografi, som den afsatte Skibskonstruktør Knud Benstrup benytter i to samtidige Breve til Danneskjold 2. Juni 1739 og 15. Maj 1740². Takket være Danneskjolds Forbøn havde han faaet Frihed for sin Fængselsstraf ved Dokkens Indvielse 26. Maj 1739. Begge Brevene er daterede København, i Mellemtiden havde Benstrup opholdt sig i Æbeltoft, men i Brevet fra 1740 siger han, at han »midt i denn haardeste Vinter [har] reyst fra Iylland hid til Kiøbenhafn for underd. at adlyde allt huad Deres Høy Grevel. Excellence maatte haue mig til Hans Majts. tjeneste naadigst at befale«. Er det Benstrup, den danske Flaades første Skibskonstruktør i d. 18de

¹ Enkelte Misforstaaelser: Side 63 L. 11 tales om det udaterede Korts Littereringer, men, som Planen S. 66 viser, har det ingen Littereringer; det er — som vi har set — heller ikke rigtigt, at Kortet S. 66 skulde være senere end det S. 65, eller (S. 64 L. 6) at Arsenallet 1740 skulde være projekteret paa Øen bag Motzmands Plads.

² Da. Sml. 2, R. II 219 ff.

Aarh. (1729—38), hvem Helhedsplanen skyldes? Ogsaa Judichær, som fremsatte den forrige Helhedsplan 1720, var Skibsbygger. Og i Virkeligheden er de to Planer jo aandeligt forbundne.

»Jeg hauer Lærdt i Brest«, siger Benstrup selv i det sidste af Brevene. Dette Ophold maa være faldet i 1720erne, da den franske Marine under Maurepas, ligesom den danske, af finansielle Grunde var i en Stagnationsperiode¹. Dog bygges der ikke blot Skibe (af den bekendte Joseph Ollivier, som vel har været Benstrups Lærer), men ogsaa en Række Bygninger, f. Eks. Kaserne til Besætningen, hvilket ogsaa minder om vor »Matrosby«. At man i Brest endelig — i hvert Fald i 1730erne — var ivrigt optaget af at formindske Chancerne for Ildebrand, minder om, at der ogsaa i vort anonyme Forslag lægges stor Vægt paa, at Flaadens nye Forlægning vil medføre formindsket Brandfare.

Jeg skal iøvrigt ikke komme ind paa Enkeltheder ved »Helhedsplanen af 1740«, der er saa godt behandlet i Afhandlingen, men kun endnu pege paa, at der er et Kriterium ved Studiet af alle Planerne, som Forf. har ladet ligge, nemlig Antallet af Skibe, som er aftegnede i Flaadelejet. Garde oplyser, at mellem 1720 og 1737 var Flaaden normeret til kun at bestaa af 24 Orlogsskibe (foruden de mindre), at dette Tal 26. April 1737 sattes op til 40, men at man ikke formaaede at udfylde disse Rammer, saa at man 19. Juli 1745 maatte nedsætte Tallet til 30 og 17. Febr. 1746 endog til 24². Nu viser Judichærs »Projekt Nr. 2« (S. 38) sig at være i fuld Overensstemmelse med det normerede Tal; paa den udaterede Plan mellem 1742 og 1745 (S. 66) er der afsat 38 Orlogsskibe, hvilket altsaa næsten passer, og paa Planen af 29. Jan. 1745 (S. 65) er Tallet sunket til 35 Skibe, hvoraf endda de to er udraderede paa Gengivelsen hos Schultz (S. 164 f.), hvilket jo stemmer meget godt med, at Flaaden først den paafølgende 19. Juli nedsattes til 30 Skibe, men til Gengæld mindre godt med, at Frederik V kunde konfirmere Tegningen i uændret Form 18. Aug. 1746.

Forhaabentlig har mine Bemærkninger vist, at Forf. som Arkitekturhistoriker paa flere Punkter med Held kunde have gravet dybere i Sammenhængen. Jeg tror ogsaa at have bevist, at det arkivalske Stof ikke altid er benyttet med den fornødne Omhu, og at der er visse Skævsyn og Fejlslutninger i Opfattelsen. I hvert Fald maa adskillige Slutninger betegnes som usikre, selv om vi maaske aldrig bliver i Stand til at erstatte dem med andre, der er fuldt sikre. Der er flere Punkter, hvor man føler, at der er

¹ P. Levot: Hist. de la ville et du port de Brest (1864 ff.) II, 86 ff.

² Garde: Efterretn. III, 28, 220, 286, 351.

arbejdet for hastigt og med ungdommelig Selvtillid. Dog disse Indvendinger har ikke Hovedvægten ved Bedømmelsen af Arbejdet. Dr. Elling har Blik for Problemerne og tager fast paa deres Løsning. Stoffets Disposition er i Hovedsagen god (dog undtagen Behandlingen af Arsenalet, som tidligere nævnt, i Forhold til Helhedsplanen); de ledende Tanker og Udviklingslinjer er opstillede og gennemførte klart og myndigt. Det begrænsede Emne er behandlet paa europæisk Baggrund. De kunstneriske Karakteristiker er værdifulde. Fri for Sensationsjagt, Skelen til Galleriet, alt det der frembringer moderne Pseudo-Videnskab. Endelig er Bogen affattet paa et klart og smukt Sprog, rigt paa træffende Billeder. Det er et aandrigt Værk og et videnskabeligt Værk, som for os afdækker et hidtil ukendt Omraade af betydelig Værdi.

Knud Fabricius.
